

УДК 340.13 (477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.2>

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Гусар Ольга Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено аналіз останніх наукових досліджень присвячених правотворчій діяльності, з чого слідує що ця тема є актуальною серед науковців, які всебічно її досліджують, здійснюючи глибоку аналітичну роботу. Відзначено важливість прийняття Закону про «Правотворчу діяльність», який унормував формат здійснення такої діяльності. В роботі приділено увагу особливостям правотворчої діяльності у воєнний та повоєнний період відновлення українського законодавства та визначено, що така діяльність спрямована на планування та видання нормативно-правових актів надзвичайного характеру, які закладають основи забезпечення безпеки, захисту прав людини і громадянина та обов'язково враховують міжнародно-правові зобов'язання України, напрямки, пріоритети та цілі, що визначені програмними документами.

Визначено, що в повоєнний період вектор правотворчої діяльності спрямовано на відновлення зруйнованої інфраструктури, запровадження компенсаторних заходів учасникам бойових дій, на соціальне забезпечення населення, залучення інвестицій, ефективний судовий захист та інше.

Обґрунтовано, що планування правотворчої діяльності є безперервний, узгоджений процес підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів, з метою забезпечення прогнозованого розвитку публічної політики, який здійснюється шляхом прийняття документів та перспективного планування суб'єктами правотворчої діяльності, враховуючи результати науково-експертних висновків, фахових експертиз щодо визначення основних орієнтирів, засад, принципів, вдосконалення галузевого законодавства, встановлення пріоритетності та послідовності прийняття законодавчих актів.

Ключові слова: правотворча діяльність, правова політика, планування, моніторинг, законодавство, Національна академія правових наук України.

Husar Olha. Theoretical foundations and features of planning of lawmaking in the post-war period

The article analyzes the latest scientific research on lawmaking, and it follows that this topic is relevant among scholars who comprehensively study it and carry out in-depth analytical work. The author emphasizes the importance of adopting the Law on Lawmaking, which regulated the format of such activities. Attention is paid to the peculiarities of law-making activities in the wartime and post-war period of restoration of Ukrainian legislation and it is determined that such activities are aimed at planning and issuing emergency legal acts which lay the foundations for ensuring security, protection of human and civil rights and necessarily take into account Ukraine's international legal obligations, directions, priorities and goals set out in program documents.

In the post-war period, the vector of lawmaking activities was aimed at restoring the destroyed infrastructure, introducing compensation measures for combatants, social security, attracting investment, effective judicial protection, etc.

It is substantiated that planning of lawmaking activity is a continuous, coordinated process of preparation and adoption (publication) of legal acts with the aim of ensuring the predictable development of public policy, which is carried out through the adoption of documents and long-term planning by lawmakers, taking into account the results of scientific and expert opinions, professional examinations to determine the main guidelines, principles, principles, improvement of sectoral legislation, and establishment of priority and sequence of adoption of

Key words: lawmaking, legal policy, planning, monitoring, legislation, National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Постановка проблеми. Очевидним фактом є поява нових викликів і загроз спричинених війною в Україні, які суттєво вплинули на правовий розвиток держави та необхідність удосконалення законодавства на національному та міжнародному рівні. Потреба у врегулюванні відносин, що виникають між органами влади і громадянами у небезпечному середовищі російсько-української війни та вчасне і належне реагування на них суб'єктів правотворчості, стало імпульсом для прийняття суспільно значущого і довгоочікуваного Закону «Про правотворчу діяльність» (далі – Закон) [1]. Адже саме зараз, в складний час для українського народу, актуальним питанням постає чітко унормований, організаційно оформлений оптимальний формат здійснення правотворчої діяльності щодо прийняття та ухвалення вчасних консенсусних рішень на шляху встановлення сталого і справедливого миру в Україні та формування якісного законодавства.

Не секрет, що якість життя кожного громадянина залежить від якості правотворчої діяльності. На ефективність правотворчості впливає системність правотворчої політики, яка як визначає В. Тернавська «...залежать від обґрунтованої стратегії і тактики правотворчості та має ґрунтуватися на результатах соціально-правового моніторингу та наукового прогнозу й експертизи. Правотворча політика має в своєму арсеналі спеціальні засоби для створення якісної стратегії та ефективної тактики правотворчості» [2, ст. 5].

Першим кроком на шляху здійснення правотворчої діяльності є її планування, яке полягає в прогнозі розвитку публічної політики та окресленні стратегічних напрямів правової політики держави. Спробуємо з'ясувати, що являє собою сутність наукової категорії «планування правотворчої діяльності» та які її особливості в умовах повоєнного відновлення?

Мета статті є висвітлення здійсненого наукового моніторингу досліджень з проблематики правотворчої діяльності та визначення теоретичних засад, особливостей правотворчої діяльності у повоєнний період для встановлення миру, суспільного порядку, відновлення економіки та захисту населення і території України.

Стан дослідження. Правотворча діяльність є складним, багатоаспектним складноструктурованим явищем, якісні характеристики якого залежать від процедури його інтерпретації та прийомів дослідження кожного із науковців. Пізнавальна діяльність кожного з дослідника щодо терміну-поняття «правотворчість», «правотворча діяльність» опосередковується методами різних наукових досліджень. В. Плавич визначає, що «сутність правотворчості можна зрозуміти звертаючись до даних багатьох наук: філософії, правознавства, історії, педагогіки, соціальної психології, логіки та інших. Без цього не можна створити національну правову доктрину законодавчого забезпечення сучасних процесів державотворення і правотворення в Україні» [3].

Внутрішня складність і динамічність правотворчої діяльності зумовлена правовою соціалізацією людства та пошуком універсального способу впорядкування суспільних відносин і вирішення соціальних проблем.

Наукові праці, де предметом дослідження є проблематика правотворчої діяльності, належать багатьом ученим, серед яких вітчизняні науковці: Я.О. Берназюк, І.Г. Бовсуновська, П.О. Грималюк, А.Б. Гриняк, С.М. Гусаров, В.С. Головач, О.В. Дзера, І.В. Зуб, Г. О. Ковальський, О.О. Кот, А.М. Колодій, Н.С. Кузнецова, І.В. Лозинська, І.Є. Марочкін, Н.В. Міловська, В.Ф. Нестерович, В.П. Плавич, С.В. Чабур, О. М. Чальцева, Д.М. Ясинок, Р.Ю. Яценко, та інші. Ця проблематика розглядалась ними в статтях фрагментарно або галузево.

Проте, правова і політична реальність зумовлює сьогодні здійснювати комплексні наукові дослідження присвячені проблемним питанням правотворчості, серед яких уже є чимала кількість монографій.

З останніх відзначимо такі монографічні дослідження: «Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства» (2018 р.) за загальної редакцією д. філос. н., к. ю. н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В. П. Плавича. В монографії пошуки вчених у галузі теорії держави і права та міжнародного права спрямовані на дослідження теоретичних засад, особливостей та тенденцій розвитку правотворчості в умовах

трансформації суспільства, а також окрема увага приділена міжнародній правотворчості, гармонізації законодавства України із законодавством держав-членів ЄС [4].

Монографія Тернавської В.М. «Правотворча політика України» (2022 р.) присвячена комплексному вивченню і аналізу державно-правового інституту правотворчої політики, яка є важливим елементом національно-правової системи, оскільки продукує науково обґрунтовану стратегію розвитку законодавства і тактику удосконалення правотворчого процесу в Україні [2].

В 2023 році вийшла з друку монографія «Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності», за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України О. О. Кота, яка присвячена актуальним питанням правового моніторингу як складової правотворчої та правозастосовчої діяльності. В науковій роботі визначено сутність, принципи, функції, суб'єкти, об'єкти правового моніторингу та сформульована низка пропозицій щодо підвищення ефективності правового моніторингу як складової правотворчої та правозастосовчої діяльності [5]. Виданню монографії передували збірники праць колективу Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України під керівництвом професора О.О. Кота «Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання (2022 р.)» [6].

Особливості та трансформації функціональних характеристик права в умовах війни розглянуто в рукописі колективної монографії «Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва» за загальною редакцією докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАН України та член-кореспондентки Національної академії правових наук України, Заслуженої юристки України Н.М. Пархоменко (2023 р.) В науковій роботі визначено сутність та природу феномену «правотворча діяльність»; окреслено методологічні підходи до світового правопорядку щодо співвідношення міжнародного та національного права; охарактеризовано засади правотворчої діяльності – прин-

ципи права; обґрунтовано причину взаємодії права і моралі в умовах війни; проаналізовано проблеми реалізації права на особисту безпеку в надзвичайних умовах та інше [7].

Ще один дослідницький підхід щодо видів правотворчості висвітлено в монографії «Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України», (Ясинок Д.М., 2024 р.). В роботі сформульовані теоретичні основи судової правотворчості та її межі в цивільному судочинстві України, приділено увагу еволюційному розвитку інституту судової правотворчості в цивільному судочинстві як загального, так і континентального права [8].

Отже, вищезгадані праці та інші наявні наукові роботи зазначених вчених доводять, що науковці не стоять осторонь такої складної та актуальної теми як правотворча діяльність, а всебічно досліджують її та активно здійснюють глибоку аналітичну роботу, що підтверджує актуальність даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток цивілізації з новими викликами породженими як загальнопланетарного масштабу (епідемії, екологічні катастрофи, міграція, кіберзлочинність) так і внутрішньодержавні (реформи, війна) впливають на правотворчу діяльність.

На думку Ю. Перерви правотворчість «це спрямована на досягнення цілей розвитку суспільства організаційно оформлена діяльність держави, що полягає у виявленні потреб у нормативно правовому регулюванні суспільних відносин і створенні згідно з виявленими потребами нових правових норм, заміні чи скасуванні чинних [9]. Процес правотворчості має починатися з чіткої, цілісної, послідовної правотворчої політики, яка формується в залежності від суб'єктів, які її продукують та рівня об'єкта регулювання і поділяється на законодавчу чи підзаконну. Однією із характеристик правотворчої політики є публічність та реалізація політичних рішень через визначені цілі, завдання, стратегію, прийняту концепцію. Так, 23 червня 2022 року на саміті глав держав та урядів у Брюсселі, Європейська рада відзначила, що в умовах надання статусу кандидата в члени ЄС, вкрай важ-

ливим для України є формування Концепції правотворчої політики [10].

Нині публічна політика в кожній із держав залежна від глобальних політичних трендів і, так званих матриць «нової епохи», які зовні впливають на самобутність національної політики. Вважаємо, що на ефективність публічної політики країни впливає рівень організованості інституцій та інституціоналізованих каналів взаємодії між владою і суспільством. Свідченням тому є нещодавно розглянутий у другому читанні законопроект Закону «Про публічні консультації», який передбачає процедуру узгодження публічних та приватних інтересів під час підготовки проєктів нормативно-правових актів, сприяє народовладдю шляхом врахування інтересів громадян та залучення їх до активної участі у державному управлінні. Публічні консультації – один із способів забезпечення ефективності та інклюзивності законотворчого процесу. Завдяки проведенню публічних консультацій установи, державні діячі, які залучені до законотворчих процесів, можуть дізнатися про сприйняття та думку різних заінтересованих осіб, з питань, що підлягатимуть регулюванню.

Юридичне визначення поняття «правотворча діяльність» наводить законодавець в ст. 2 Закону [1], а саме «...це діяльність, що здійснюється суб'єктом з метою: планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів, розроблення законопроектів, прийняття та ведення обліку нормативно-правових актів, а також здійснення правового моніторингу. В ст. 4 Закону [1], визначено учасників правотворчої діяльності серед яких: суб'єкти правотворчої діяльності, суб'єкти правотворчої ініціативи, суб'єкти забезпечення правотворчої діяльності та заінтересовані особи.

Що ж являє собою планування правотворчої діяльності? В Розділі III Планування правотворчої діяльності Закону [1] унормовано, що це діяльність, яка здійснюється на засадах «...єдності, безперервності процесу підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів, узгодженої правотворчої діяльності. З метою забезпечення прогнозованого розвитку публічної політики, суб'єкти здійснюють правотворчу діяльність та її планування шляхом

прийняття документів (понад один рік) поточного планування (до одного року) та перспективного планування. При здійсненні планування правотворчої діяльності обов'язково враховуються міжнародно-правові зобов'язання України, а також напрямки, пріоритети та цілі, що визначені програмними документами.

Закцентуємо на тому, що Закон [1] повністю не вступив в дію. В Прикінцевих положеннях Закону визначено «Закон набирає чинності з дня наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України, крім окремих статей. Зокрема статті 20-22 Закону, які визначають види документів публічної політики.

В пункті 1 ст. 20 Закону законодавець документи публічної політики визначає як «документи, які готуються з метою ефективного формування, розроблення та оцінки державної (в тому числі державної регіональної) та місцевої політики, щоб вона досягла своїх цілей у найбільш ефективний та результативний спосіб». В той же час, «...вони розробляються з метою визначення проблем, що існують у суспільних відносинах, оптимальних способів їх вирішення, а також прогнозування перспективного розвитку правового регулювання суспільних відносин [1].

До документів публічної політики належать: аналітичні документи (ст. 21 Закону), прогнозні (ст. 22 Закону) та програмні (ст. 23 Закону) документи публічної політики [1].

Звернемо увагу на необхідність прийняття важливого документу до дня введення цього Закону в дію «у межах повноважень вжити заходів для інституційного забезпечення виконання Національною академією наук України завдань, визначених частиною четвертою статті 22 Закону розробити Наукову концепцію розвитку законодавства України» [1]. Тобто, в основу публічної правової політики вбачається покласти науково-обґрунтовані правові ідеї теоретико-прикладного характеру.

Законодавець унормував, що Наукова концепція розвитку законодавства є «...документ юридичного прогнозування

рекомендаційного характеру, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів».

Розробка такого прогнозного документу здійснюється один раз на п'ять років, після чого надсилається до Кабінету Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності.

Варто відмітити, що часиною третьою ст.44 «щодо проектів нормативно-правових актів може проводитися незалежна експертиза експертними організаціями з числа наукових, освітніх, міжнародних та інших організацій відповідного профілю, експертами з числа вчених і фахівців. Головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проектів законів визначено Національну академію наук України [1].

За своєю суттю планування правотворчої діяльності є впровадження результатів науково-експертних висновків, фахових експертиз, визначення основних орієнтирів, засад, принципів, вдосконалення галузевого законодавства, встановлення пріоритетності та послідовності прийняття законодавчих актів. До того ж планування здійснюється як у законотворчій так і підзаконній правотворчій діяльності. На думку О. Богачової «...стратегічне значення має саме законотворче планування – це нормативно врегульована скоординована діяльність державних органів, яка базується на результатах прогнозів та моніторингу і містить взаємопов'язані й взаємозумовлені компоненти, поєднує планування як законодавчої діяльності парламенту, так і законопідготовчих робіт суб'єктів законотворчої діяльності» [11].

Планування правотворчої діяльності складається з розроблення проектів законів і проектів підзаконних нормативно-правових актів відповідно до законодавчо визначеної процедури у визначені строки оптимально поєднуючи принцип політичної доцільності та об'єктивної необхідності.

Поточне планування правотворчої діяльності з розроблення проектів законів відбувається з затвердження плану законопроектної роботи Верховної Ради України на поточний рік, який формується у порядку визначеному Регламентом

Верховної Ради України. Проте, перспективне планування складається з Програми діяльності Кабінету Міністрів України, в якому невід'ємною складовою є визначений орієнтовний перелік проектів законів, що мають бути ним розроблений та виконаний, а також розроблення та затвердження інших планів та програм перспективного розвитку законодавства України.

Законодавець у ст. 26 Закону визначає особливість планування правотворчої діяльності з розроблення проектів підзаконних нормативно-правових актів, яка полягає «...у забезпеченні одночасного набрання законами та необхідними для їх реалізації підзаконними нормативно-правовими актами планування розроблення підзаконних нормативно-правових актів, яке здійснюється з урахуванням плану законопроектної роботи Верховної Ради України (ВРУ) на відповідний рік» [1].

Наприклад, Постановою Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік» затверджено сам План та рекомендовано суб'єктам права законодавчої ініціативи здійснювати у встановлені строки першочергове розроблення та внесення на розгляд ВРУ законопроектів. Комітети ВРУ повинні складати плани-графіки робіт над законопроектами, враховуючи їх пріоритетність, вносити пропозиції до порядку денного сесії або порядку денного триваючого пленарного засідання ВРУ, своєчасно опрацьовувати і надавати народним депутатам України супровідні документи, аналітичні і довідкові матеріали до законопроектів, а у разі не передбачених Планом законопроектів надавати додаткове обґрунтування необхідності їх розгляду ВРУ [12]. Позитиви планового нормотворення визначає В. Косович у монографії «...першочерговим є забезпечення координації діяльності всіх нормотворчих суб'єктів, оскільки така координація дає можливість запобігти дублюванню проектів нормативних актів, а це заощаджує час при розгляді альтернативних проектів, а значить сприяє своєчасному врегулюванню певної сфери суспільних відносин, запобігає появі нових правових лакун та колізій» [13].

В рамках досліджуваного питання надзвичайно важливо звернути увагу на адекватне та оперативне реагування законот-

ворчого органу в особі народних депутатів на виклики часу породжені повномасштабним воєнним вторгненням РФ шляхом прийняття нового правового масиву або внесення змін і доповнень. Так, вранці 24 лютого 2022 року Верховна Рада України, за даними система «Рада», менше ніж за десять хвилин прийняла рішення про введення воєнного стану. За тиждень вже було ухвалено 14 законів та постанову. А далі народні депутати ухвалили зміни до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. Значні зміни були в податковому, трудовому законодавстві. Запроваджено відповідальність за співпрацю з державою-агресором в політичній, військовій, адміністративній, господарській, інформаційній, освітній сфері. Запропоновані зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного стану та врегулювання спорів за участі судді [14]. Було ухвалено нормативно-правові акти у сфері соціального захисту, надання правової та іншої допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Важливими чинниками, що зумовлюють в умовах сьогодення, змінити підходи до планування правотворчої діяльності, удосконалення законодавства, є соціально-ціннісні трансформації, які відбуваються у суспільстві в контексті права на мир як права людини третього покоління, інтенсифікація розвитку науково-технічного прогресу та поява потенційних військово-політичних загроз. Адже, право на мир без надійних механізмів забезпечення стає лише декларативним. Воєнні дії та агресія РФ проти України, виявили, не здатність сучасного національного та міжнародного законодавства гарантувати право на особисту безпеку громадян, держави, захистити суверенітет та територіальну цілісність держави, а також відсутність належного державного механізму та правопорядку, який здатен за екстремальних, надзвичайних ситуацій бути ефективним засобом захисту конституційних прав.

Висновки. Вважаємо, що сутність та основна роль правотворчої діяльності змінюється в залежності від правового режиму та стану (мирний час, воєнний

стан чи повоєнне відновлення). Наприклад, від розроблення та мирного упорядкування нормативно-правових актів у мирний час до запровадження політики національної безпеки в державі та захисту кордонів, ліквідації загроз, які виникають внаслідок воєнних дій та розподілу повноважень між різними органами влади та силовими структурами щодо подолання збройної агресії. А в повоєнний час вектор правотворчої діяльності спрямовано на відновлення зруйнованої інфраструктури, запровадження компенсаторних заходів учасникам бойових дій, на соціальне забезпечення населення, залучення інвестицій, ефективний судовий захист та інше. Тобто, кожна життєва ситуація задає свої вихідні умови для формування ціннісної орієнтації суб'єкта. В той час, як цінність права полягає в тому, що це є тим, що захищено самим правом, тобто конкретні життєві інтереси суб'єктів права.

Правотворча діяльність полягає у цілеспрямованій діяльності уповноважених суб'єктів правотворчості приймати, змінювати чи удосконалювати чинні правові норми в межах передбачених процесуальних процедур.

У період воєнного стану та повоєнного відновлення для України здійснення правотворчої діяльності має свої особливості, оскільки така діяльність спрямована на планування та видання нормативно-правових актів надзвичайного характеру, які закладають основи забезпечення безпеки, відновлення правопорядку з режимом дотримання права та свобод громадян через систематизацію законодавства, формуючи внутрішньо узгоджену, логічно побудовану систему законодавства, адже прийнятий масив нормативно-правових актів, що детермінован воєнним станом в країні став частиною загальної системи законодавства України. Тому, актуальним питанням на сьогодні постає поглиблення наукових знань про «надзвичайну правотворчість», як історично новостворений різновид правотворчості незалежної України, що характеризує відповідний правовий режим або надзвичайний стан держави. Тобто, запровадження концепту правотворчості щодо різної природи правових режимів та їх наслідків.

Планування правотворчої діяльності повинно здійснюватися з комплексного аналізу об'єктивних змін у суспільних від-

носінах, переоцінки базових соціальних цінностей, ґрунтуючись на переосмислених наукових поглядах науковців щодо нових напрямків розвитку юридичної науки та вирішення теоретико-прикладних аспектів даного питання. Одним із першочерговим у плануванні правотворчої діяльності є взяття до уваги категоріально-понятійного апарату визначеного Законом [1] та застосування єдиного мето-

дологічного підходу структуризації правотворчого процесу.

Під час планування правотворчої діяльності необхідно враховувати цілеспрямованість на побудову чітко структурованої, логічної та науково обґрунтованої системи законодавства, яка здатна забезпечити баланс публічних і приватних інтересів українського народу та належний правопорядок в умовах повоєнного відновлення України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про правотворчу діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 10.06.2024)
2. Тернавська В. М. Правотворча політика України: монографія / В. М. Тернавська. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 120 с.
3. Плавич В. П. Філософсько-правове дослідження сучасної правотворчості. *Вісник Дніпропетровського університету* 2016 № 1 Ст.181-188
4. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія / за ред В. П. Плавича. Одеса :Фенікс, 2018. 348 с.
5. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ: Алерта, 2023. 268 с.
6. Правотворчість в Україні : перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О.О.Кота, А.Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 226 с.
7. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва : монографія. До 75-річчя Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України / Н.М. Пархоменко, О.В. Скрипнюк, Н.М. Оніщенко та ін.: кер. авт. кол. та за ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Парламентське видавництво. 312 с.
8. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України : монографія. Київ : Алерта, 2024. 226 с.
9. Перерва Ю. М. Законодавчий процес в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.02. Київ, 2009. 19 с. (С. 9).
10. Grant EU candidate status to Ukraine and Moldova without delay, MEPs demand. News European Parliament. 23-06-2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220616IPR33216/grant-eu-candidate-status-to-ukraine-and-moldova-without-delay-meps-demand>
11. Богачова О. В. Законотворення: теоретико-прикладні аспекти. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2012. 448 с. (С. 81).
12. Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2023 рік. Постанова ВРУ від 7 лютого 2023 року № 2910-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2910-20#n15>
13. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 568 с. (С. 276).
14. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді: проєкт Закону України № 8358 від 13 січня 2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130>